

ՌՈՒԲԵՆ ԵԳԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի թեմայի ղեկավար, տ.գ.թ.

ՌՈՒԲԻՆԱ ՆԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող

ԱՆԱՀԻՏ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՆԿԱՐԸ ՄԻՆՉԵՎ 2057Թ.

Ներկայացվող կանխանկարը մշակվել և հաշվարկվել է «Հայաստանի Հանրապետության 2001թ. մարդահամարի արդյունքների վերլուծում, ժողովրդագրական իրադրության վերագնահատում և բնակչության թվաքանակի երկարաժամկետ կանխատեսում (մինչև 2057թ.)» պետ-պատվերով գիտահետազոտական թեմայի շրջանակներում¹:

Կանխատեսման մեթոդաբանության մշակման ընթացքում նպատակահարմար է գտնվել կիրառել բազմատարբերակ կանխատեսման մեթոդը: Մշակվել և հաշվարկվել են կանխանկարի հետևյալ 4 ինքնուրույն տարբերակները.

- անփոփոխ,
- իրատեսական,
- լավատեսական,
- վատատեսական:

Անփոփոխ տարբերակը նախանշվել է որպես պայմանական կանխանկար, ընդ որում ի տարբերության մնացած տարբերակների, որոնք ևս, բնականաբար, այս կամ այն չափով պայմանական են, քանզի իրականացման համար ենթադրում են որոշակի անհրաժեշտ և բավարար պայմանների համալիրի առկայություն այս դեպքում գործ ունենք այսպես կոչված բացարձակ պայմանականության հետ: Բանն այն է, որ տվյալ տարբերակի իրականացման միակ պայմանի՝ բնակչության բնական վերարտադրության և միգրացիոն շարժի բնութագրիչների ողջ համալիրի կանխատեսվող ժամանակում կայուն մնալը, բավարարման հավանականությունը գործնականում զրոյական է: Տարբերակի գործնական նշանակությունն այն է, որ թույլ է տալիս ստանալ, թե ինչի կարող է հանգեցնել առկա ժողովրդագրական օրինաչափությունների ամրագրումը, գնահատել դրանք՝ առանձնացնելով անցանկալի, անընդունելի անցումները, վերջապես օգտագործել դրանք որպես համեմատության բազա մնացած տարբերակների արդյունքների գնահատման համար:

Իրատեսական տարբերակը կոչված է բնութագրելու երկրի ժողովրդագրական զարգացման առավել հավանական հեռանկարը: Մակայն, սա չպետք է ընկալվի որպես վկայություն, որ տվյալ արդյունքը կարող է ստացվել ինքնաբերաբար, այլ ընդամենը հավաստում, որ այն միանգամայն իրատեսական է, եթե կանխատեսվող ժամանակաշրջանում չլինեն ներքին և արտաքին գործոններով պայմանավորված էական թռիչքներ կամ անկումներ, եթե շարունակաբար ընթանա համաչափ զարգացման գործընթաց, վերջապես, եթե մշակվեն և գործարկվեն

¹ Հեռանկարային հաշվարկներն իրականացվել են ծրագրավորող Մ. Հայրյանի կողմից:

ժողովրդագրական բնույթի՝ մասնավորապես ծնելիության խրախուսման, պետական միջոցառումների քիչ թե շատ արդյունավետ համալիրներ: Այսինքն՝ սա բնութագրում է բնակչության զարգացման եթե ոչ գերապատվելի, ապա իրապես հնարավոր, արդեն կատարված ժողովրդագրական տեղաշարժերով կանխորոշված կորուստների մինիմիզացիա ապահովող հետազիծը:

Լավատեսական տարբերակի իրականացման հնարավորությունները պակաս հավանական են, քան իրատեսականին: Երկրի հեռանկարային ժողովրդագրական զարգացման նման ցանկալի ընթացքի անհրաժեշտ ու բավարար պայմաններն են՝ տնտեսական զարգացման տեմպերի արագընթաց ու շարունակական աճը, սոցիալական իրողությունների և հասարակական բարոյահոգեբանական մթնոլորտի նույնքան արագընթաց ու արմատական առողջացումը, համալիր ժողովրդագրական քաղաքականության մշակումը և ներդրումը, ժողովրդագրական իրադրության և քաղաքականության, արդյունքների մոնիտորինգի, վերահսկման և օպերատիվ արձագանքման մշտապես գործող համակարգի ստեղծումը, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և այլ ցնցումների բացակայությունը, վերջապես, ինչը սկզբունքորեն անհնար է երաշխավորել, արտաքին գործոնների բարենպաստ զարգացումները:

Այս տարբերակի գործնական նշանակությունը ևս առավելապես իրադարձությունների ամենաբարենպաստ զարգացումների հնարավոր ժողովրդագրական հետևանքների քանակական գնահատականների ստացումը և դրանց, որպես համեմատության բազա, օգտագործումն է:

Վատատեսական տարբերակը կոչված է բնութագրելու՝ գործոնների՝ տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, բարոյահոգեբանական, արտաքին և այլն, համալիրի անբարենպաստ փոփոխությունների հնարավոր ժողովրդագրական հետևանքները: Այն ըստ էության այսպես կոչված «նախագուշական» կանխանկար է:

Որպես տվյալ կանխատեսման հեռանկարային հաշվարկների իրականացման մեխանիզմ՝ օգտագործվել է տարիքների տեղաշարժի հայտնի մեթոդի հիման վրա ռուս ժողովրդագիր Ե.Մ. Անդրեևի կողմից մշակված և մեծահոգաբար մեզ տրամադրված համակարգչային ծրագիրը: Կանխանկարի հաշվարկներն իրականացրել է ծրագրավորող Մ. Հայրյանը:

Կանխանկարի տարբերակների սցենարները և վարկածները

Նախընթաց շարադրանքից ակնհայտ է, որ «անփոփոխ» տարբերակի համար սցենարի և վարկածների մշակման անհրաժեշտություն չկար:

Ինչ վերաբերում է մնացածներին, ապա դրանց համար մշակվել են ժողովրդագրական և միգրացիոն գործընթացների վրա ազդող հիմնական գործոնների՝ տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, բարոյահոգեբանական, արտաքին և այլն, փոփոխման հետևյալ սցենարները.

Իրատեսական տարբերակ. մոտակա 10-15 տարիների ընթացքում երկրի տնտեսական աճի տեմպերի հետագա բարձրացում տեղի չի ունենա, փոխարենը որոշակիորեն կփոխվեն դրա ապահովման գործում տնտեսության "անանձին ոլորտների և ճյուղերի ունեցած դերակատարումները, ինչի արդյունքում կապահովվի աշխատատեղերի թվաքանակի զգալի ավելացում: Այդ, ինչպես նաև համարժեք քաղաքական, օրենսդրական և վարչաիրավական բարեփոխումները կուղեկցվեն բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմամբ, սոցիալական իրողությունների բարելավմամբ և բարոյահոգեբանական մթնոլորտի հետևողական առողջացմամբ: Պետության ֆինանսական հնարավորությունների ավելացումն իր հերթին թույլ կտա լուրջ միջոցներ ուղղել առավել հրատապ ու տագնապահարույց ժողովրդագրական հիմնախնդիրների կարգավորմանը: Կանխատեսվող ժամանակի հաջորդ 15-20 տարիներին տեղի կունենա դրական տեղաշարժերի ու անցումների խորացում և ամրագրում, ինչի արդյունքում կանխատեսման եզրափակիչ փուլում երկրում կհաստատվեն ժողովրդագրական առումով ընդհանուր առմամբ բարենպաստ տնտեսական և սոցիալական իրողություններ:

**Կանխանկարի տարբերակների հեռանկարային հաշվարկների
վարկածների համակարգերը**

Ժողովրդագրական և միգրացիոն քննության արդյունքներ	Ժամանակահատվածներ										
	2002- 2006	2007- 2011	2012- 2016	2017- 2021	2022- 2026	2027- 2031	2032- 2036	2037- 2041	2042- 2046	2047- 2051	2052- 2056
Իրատեսական տարբերակ											
Ծնելիության գումարային գործակից	1,355	1,555	1,675	1,800	1,830	1,850	1,850	1,850	1,850	1,850	1,850
Ծննդկանի միջին տարիքը՝ տարի	24,2	24,4	24,5	24,7	25,0	25,2	25,4	25,6	25,8	26,0	26,5
Տղամարդու սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	70,1	70,3	70,4	70,6	70,9	71,3	71,8	72,4	73,0	73,7	74,5
Կնոջ սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	76,2	76,5	76,7	76,9	77,2	77,5	77,9	78,4	78,9	79,5	80,0
Մանկամահացության գործակիցը	12,5	12,3	12,0	11,4	10,5	9,5	8,1	7,1	6,5	6,0	5,5
Իմիգրանտների թիվը (1000 մարդ)	1,5	1,5	2,0	4,0	5,0	6,0	7,0	8,0	9,0	10,0	10,0
Էմիգրացիայի գործակիցը (1000 մարդու հաշվով)	2,7	2,9	3,5	4,5	5,0	5,5	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Ծնվածների թվում տղաների բաժինը	0,536	0,540	0,540	0,540	0,537	0,535	0,531	0,527	0,522	0,520	0,520
Լավատեսական տարբերակ											
Ծնելիության գումարային գործակից	1,355	1,69	1,88	2	2,05	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1
Ծննդկանի միջին տարիքը՝ տարի	24,2	24,2	24,4	24,6	24,8	25	25,2	25,4	25,6	25,8	26
Տղամարդու սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	70,1	70,6	70,9	71,6	71,5	72,5	73,5	74,7	75,5	76,5	77
Կնոջ սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	76,2	76,8	77,1	77,7	78,5	79,4	80,3	81,3	82	82,8	83,3
Մանկամահացության գործակիցը	12,5	12	11,6	11	10	9	7,5	6	5	4,5	4,1
Իմիգրանտների թիվը (1000 մարդ)	1,5	7	12	15	18	20	23	25	27	30	30
Էմիգրացիայի գործակիցը (1000 մարդու հաշվով)	2,7	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Ծնվածների թվում տղաների բաժինը	0,536	0,536	0,535	0,53	0,53	0,52	0,52	0,52	0,52	0,52	0,518
Վատատեսական տարբերակ											
Ծնելիության գումարային գործակից	1,355	1,320	1,300	1,270	1,250	1,220	1,200	1,180	1,160	1,150	1,150
Ծննդկանի միջին տարիքը՝ տարի	24,2	24,7	25,0	25,4	26,0	27,0	27,0	27,0	27,0	27,0	27,0
Տղամարդու սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	70,1	70,2	70,3	70,4	70,5	70,6	70,7	70,8	70,9	71,1	71,3
Կնոջ սպասվող կյանքի միջին տևողությունը՝ տարի	76,2	76,3	76,5	76,6	76,7	76,9	77,1	77,3	77,5	77,7	77,9
Մանկամահացության գործակիցը	12,5	12,5	12,2	12,0	11,7	11,4	11,0	10,5	10,0	9,5	9,0
Իմիգրանտների թիվը (1000 մարդ)	1,5	1,5	1,5	2,0	2,0	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Էմիգրացիայի գործակիցը (1000 մարդու հաշվով)	2,7	5,0	7,0	9,0	11,0	12,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0
Ծնվածների թվում տղաների բաժինը	0,536	0,538	0,542	0,545	0,548	0,55	0,55	0,55	0,545	0,545	0,54

Լավատեսական տարբերակ. կանխատեսվող ժամանակի ողջ ընթացքում տնտեսական և սոցիալական տեղաշարժերը կլինեն թե՛ քանակական չափանիշներով, թե՛ որակական հատկանիշներով առավել նշանակալից, քան ենթադրվում է իրատեսական տարբերակի սցենարով: Աշխատատեղերի թվաքանակի աճը, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման աստիճանը կլինեն առավել նշանակալից, սոցիալական իրողությունների բարելավումը, հասարակական բարոյահոգեբանական մթնոլորտի առողջացումը՝ ավելի արագ: Բնականաբար նման պայմաններում զգալիորեն ավելի մեծ կլինեն նպատակային, ակտիվ ու արդյունավետ ժողովրդագրական և միգրացիոն քաղաքականության վարման հնարավորությունները:

Վատատեսական տարբերակ. կանխատեսվող ժամանակի արդեն սկզբնական փուլից առկա տնտեսական և սոցիալական դրական միտումներն արագորեն կսպառվեն, և երկիրը կթևակոխի լճացման ժամանակաշրջան, որը կտևի ընդհուպ մինչև կանխատեսվող ժամանակի ավարտը: Բնական է, որ նման պայմաններում խոսք անգամ չի կարող լինել քիչ թե շատ արդյունավետ ժողովրդագրական և միգրացիոն քաղաքականության վարման մասին:

Ելնելով բերված սցենարների որոշակիություններից՝ մշակվել են դրանցից յուրաքանչյուրի դեպքում ժողովրդագրական և միգրացիոն բնութագրիչներում հնարավոր տեղաշարժերի ուղղությունների և խորությունների՝ աղյուսակ 1-ում բերված գնահատական-վարկածները:

Կանխատեսման տարբերակների արդյունքները

Կանխանկարի տարբերակների ընդհանրական արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 2-ում և գծապատկեր 1-ում:

Առավել ուշագրավ փաստը, որի մասին անվերապահորեն վկայում են թե՛ աղյուսակի թվերը և թե՛ գծապատկերի ուրվագծերը, այն է, որ իրադարձությունների անգամ ամենաբարենպաստ զարգացումների դեպքում կանխատեսվող ժամանակի ավարտին Հայաստանի բնակչության թվաքանակը ոչ միայն չի ավելանա, այլև նույնիսկ չի հաջողվի խուսափել նրա նվազումից:

Աղյուսակ 2

Հայաստանի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի շարժը կանխատեսվող ժամանակում (հազար մարդ)

Կանխանկարի տարբերակներ	Տարիներ՝ 01.01										
	2007	2012	2017	2022	2027	2032	2037	2042	2047	2052	2057
Լավատեսական	3223,0	3275,4	3330,6	3359,5	3345,2	3322,1	3296,9	3268,0	3227,1	3183,5	3139,7
Իրատեսական	3223,0	3232,3	3237,4	3221,2	3168,8	3099,5	3018,6	2927,8	2824,8	2714,3	2600,2
Վատատեսական	3223,0	3176,2	3078,3	2917,8	2699,3	2455,3	2190,7	1931,5	1693,5	1490,2	1310,8
Անփոփոխ	3223,0	3202,8	3164,1	3095,8	2996,3	2877,0	2737,2	2580,8	2412,3	2239,9	2065,1

Այլ բան է, որ կախված այդ զարգացումների հնարավոր հետագծերի առանձնահատկություններից՝ նվազման տեմպերն էապես տարբեր կարող են լինել:

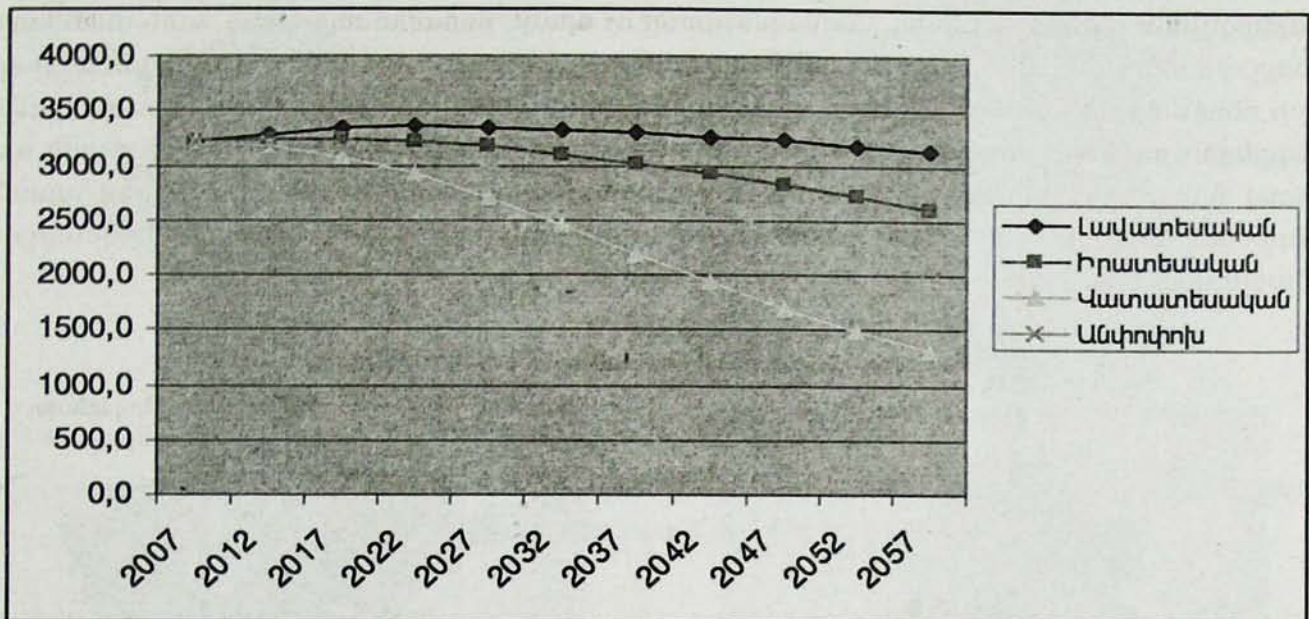
Նախ ուշադրություն հրավիրենք այն հատկանշական հանգամանքին, որ ժողովրդագրական և միգրացիոն փոփոխականների ներկայիս սահմանանիշերն ի վիճակի են կանխատեսվող ժամանակի վերջում ապահովելու երկրում մինչև 2065.1 հազար բնակչի առկայությունը՝ տարբերակ «անփոփոխ», ինչը 1157.9 հազար մարդով, կամ գրեթե 36%-ով, պակաս է, քան այժմ:

Դրան հակառակ՝ լավատեսական տարբերակի դեպքում Հայաստանի բնակչության ընդհանուր թվաքանակը, կազմելով 3139.7 հազար մարդ, կնվազի միայն 83.3 հազար մարդով կամ ընդամենը 2.6%-ով, ընդ որում տվյալ նվազումը ըստ էության լիովին պայմանավորված

կլինի այսպես կոչված «ժողովրդագրական ալիք»-ի ֆենոմենի ներգործությամբ, կհանդիսանա այն յուրօրինակ «տուրբը», որն անխուսափելիորեն վճարվելու է 90-ականների սոցիալ-ժողովրդագրական ճգնաժամի՝ մասսայական էմիգրացիայի արդյունքում բնակչության թվաքանակի շեշտակի նվազում և սեռատարիքային համամասնությունների ձևախախտում, ամուսնությունների և ծնելիությունների մակարդակների փլուզողական անկում և այլն, պատճառով:

Նախորդի և անգամ «անփոփոխ» տարբերակի ֆոնի վրա վատատեսական տարբերակի սահմանագծերը ուղղակի ցնցող են, հատկապես երբ նկատի ենք ունենում մնացած հեռանկարից խուսափելու կայուն երաշխիքների բացակայության հանգամանքը: Ըստ այս տարբերակի՝ հարաճուն տեմպերով կրճատվելով՝ Հայաստանի բնակչության թվաքանակը կանխատեսվող ժամկետի վերջին կկազմի ընդամենը 1310.8 հազար մարդ, այսինքն՝ 1912.2 հազարով կամ շուրջ 60%-ով պակաս, քան ներկայումս:

Առավել հետաքրքիր են ու գործնական առումով կարևոր իրատեսական տարբերակի արդյունքները: Ըստ դրանց՝ Հայաստանի բնակչության թվաքանակը կանխատեսվող ժամկետի վերջին, պակասելով մոտ 623 հազար մարդով, կամ 19.3%-ով, կկազմի 2600 հազար, ինչն ավելի քան կես միլիոն մարդով կամ մոտ 20%-ով քիչ լինելով լավատեսական տարբերակի մեծությունից, փոխարենը գրեթե կրկնակի կամ 1289.4 հազար մարդով, ավելին է, քան կարող է լինել անբարենպաստ զարգացումների տարբերակում:

Գծապատկեր 1. Կանխատեսվող ժամանակում Հայաստանի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի շարժը ըստ կանխանկարի առանձին տարբերակների (հազար մարդ):

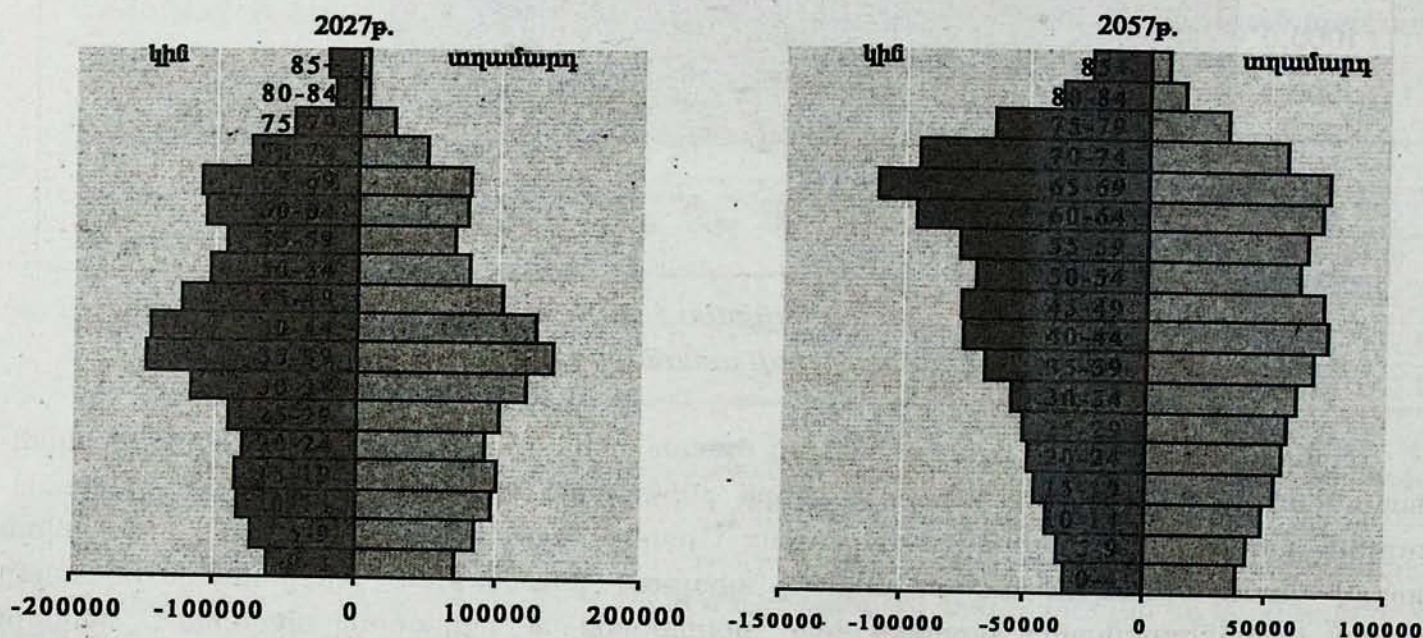
Որպես հետաքրքիր և հատկանշական փաստ՝ հարկ է ուշադրություն հրավիրել կանխատեսման առանձին ժամանակահատվածների ընթացքում բնակչության թվաքանակի փոփոխության հստակ տարբերակվածության վրա: Այսպես, եթե անփոփոխ և էլ ավելի ընդգծված կերպով վատատեսական տարբերակների դեպքում բնակչության թվաքանակի նվազումը սկսվում է կանխատեսվող առաջին իսկ տարիներից ու հարաճուն տեմպերով, սակայն որոշակիորեն տարբեր արագությամբ, շարունակվում է մինչև ժամկետի վերջը, ապա մյուս երկու տարբերակների դեպքում նախ տեղի է ունենում բնակչության թվաքանակի աճ՝ իրատեսականինը մինչև 2017թ., լավատեսականինն անգամ մինչև 2022թ., որից հետո միայն սկսվում է անհամեմատ մեղմորեն ընթացող նվազումը:

Այս հանգամանքը միգրացիոն գործոնից զատ, բացատրվում է նաև նրանով, որ վերջին երկու տարբերակները ենթադրում են ծնելիության ինտենսիվության աճ, որի շնորհիվ հնարավոր է լինում փոխհատուցել վերարտադրական տարիքի մուտքի՝ 90-ականներին ծնվածների սակավաթիվ սերունդը և ելքի բացասական տարբերության ազդեցությունը (լավատեսականի դեպքում ավելի տևական ժամանակահատվածի ընթացքում), ինչը ծնելիության ինտենսիվության անփոփոխություն և անգամ նվազում ենթադրող մյուս երկու տարբերակների դեպքում տեղի չի ունենում:

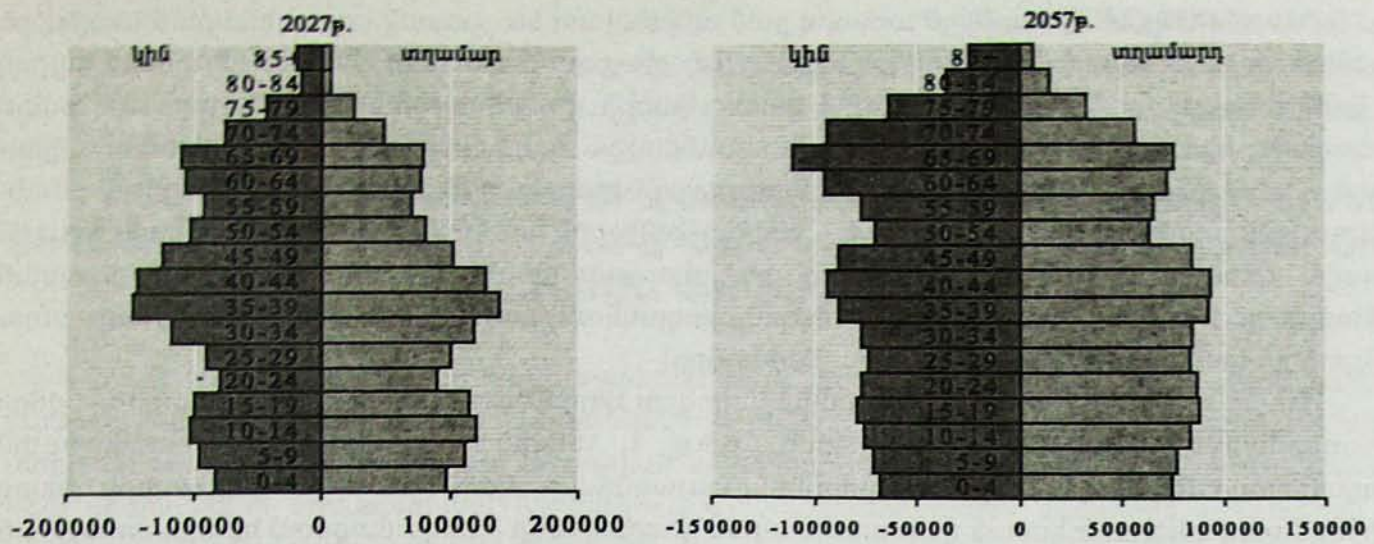
Անդրադառնալով միգրացիոն գործոնին՝ նշենք, որ այն, որպես կանոն, առավել վճռորոշ ազդեցություն է ունենում առանձին տարբերակների ծավալային ու դինամիկ առանձնահատկությունների ձևավորման գործում: Այսպես, միգրացիայի դրական մնացորդի առկայությամբ է պայմանավորված կանխանկարի լավատեսական և իրատեսական տարբերակների արդյունքների շեղումների հիմնական մասը: Իր հերթին միգրացիայի բացասական մնացորդի զգալի տարբերություններն են կանխորոշում կանխանկարի իրատեսական, անփոփոխ և վատատեսական տարբերակների ծավալային գնահատականների շեղումների գերակշիռ մասերը:

Միգրացիոն գործոնի դերակատարման հսկայական է նաև կանխատեսման առանձին տարբերակներով բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքներում առկա նշանակալից տարբերությունների ձևավորման առումով և:

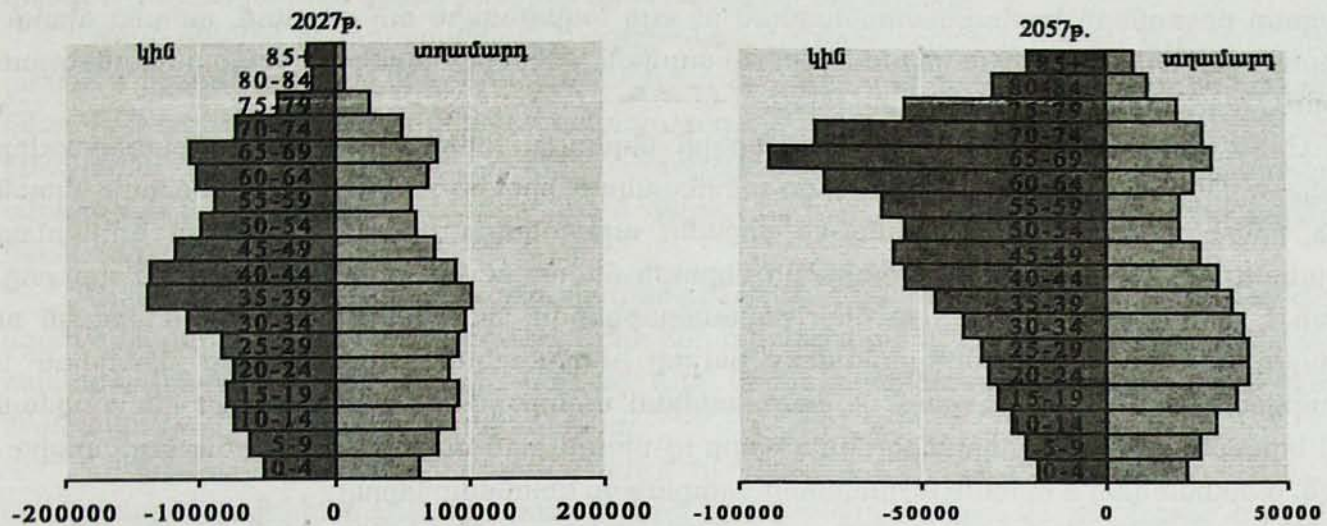
Բնակչության ժողովրդագրական կառուցվածքի՝ տղամարդ-կին հարաբերակցություն, տարիքային և այլ բաշխումներ, կարևորությունը ոչ միայն վերարտադրական, այլև տնտեսական և սոցիալական առումներով, վիճարկման ենթակա չէ, սակայն ծավալային սահմանափակումների բերումով տվյալ հոդվածի շրջանակներում դրանց կանխանկարային գնահատականների տարբերությունների մանրակրկիտ դիտարկումը դժբախտաբար հնարավոր չէ: Այդ իսկ պատճառով նպատակահարմար ենք համարում սահմանափակվել լոկ կանխատեսման առանձին տարբերակների բնակչության սեռատարիքային բուրգերի պատկերների ներկայացմամբ (զծապատկերներ 2-5):

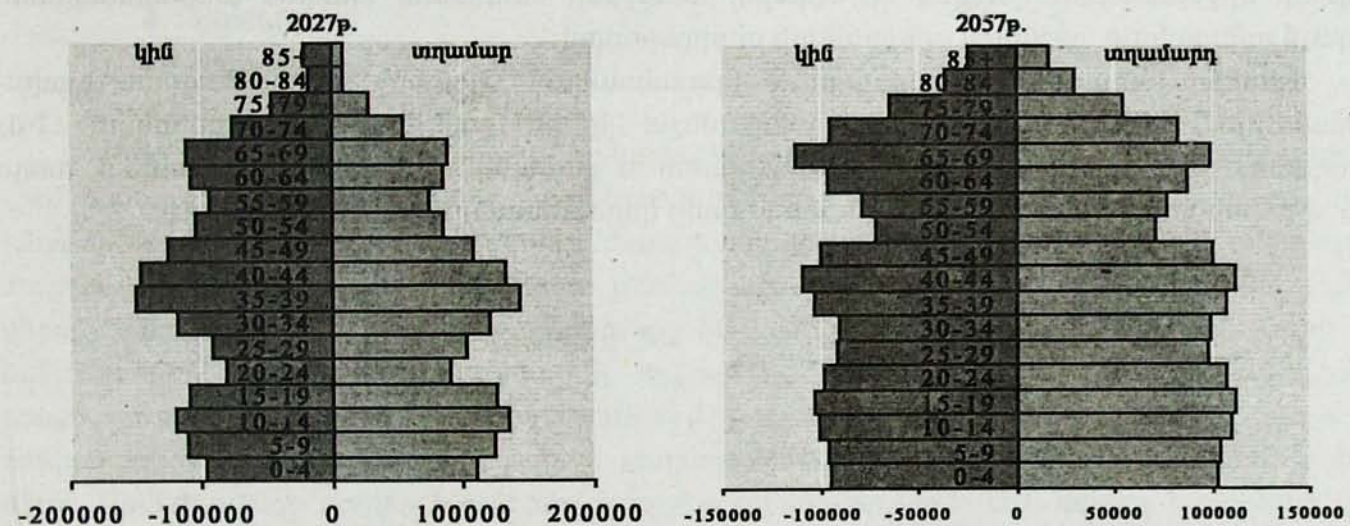
Զծապատկեր 2. Կանխատեսվող ժամանակում Հայաստանի բնակչության սեռատարիքային բուրգերը. անփոփոխ տարբերակ (մարդ):

Գծապատկեր 3. Կանխատեսվող ժամանակում Հայաստանի բնակչության սեռատարիքային բուրգերը, իրատեսական տարրերակ (մարդ):

Գծապատկեր 4. Կանխատեսվող ժամանակում Հայաստանի բնակչության սեռատարիքային բուրգերը, վատատեսական տարրերակ (մարդ):

Գծապատկեր 5. Կանխատեսվող ժամանակում Հայաստանի բնակչության սեռատարիքային բուրգերը, լավատեսական տարրերակ (մարդ):

Վերջիններին ուրվագծերն առավել քան պերճախոս են: Հստակ պատկերացում տալով, թե կանխատեսման տարբերակներից յուրաքանչյուրի դեպքում ընդհանուր առմամբ ինչպիսին կարող է լինել բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի փոփոխությունների բնույթը՝ այդ թվում տղամարդ-կին, աշխատանքային-ոչ աշխատանքային տարիքի բնակչություն, վերարտադրական – ոչ վերարտադրական տարիքի բնակչություն հարաբերակցությունների առումով, բնակչության ծերացման երևույթի ընթացքի և սահմանանիշերի առումով, սրանք, դրանով իսկ թույլ են տալիս գնահատել այդ տեղաշարժերի թե՛ վերարտադրական և թե՛ սոցիալ-տնտեսական հնարավոր հետևանքները, ի վերջո ժողովրդագրական զարգացման տվյալ որոշակի ուղու ընդունելի կամ անընդունելի լինելու հանգամանքը:

Կանխատեսման արդյունքների մանրակրկիտ վերլուծությունը, որը իրականացվել է վերը հիշատակված թեմայի շրջանակներում, թույլ է տալիս արձանագրել. հեռանկարային ժողովրդագրական զարգացման առումով Հայաստանի կարևորագույն գերխնդիրը բոլոր միջոցներով կանխատեսման վատատեսական տարբերակի իրականացման հնարավորության բացառումն է:

Սա ինքնին բարդագույն, ջանքերի գերագույն լարում պահանջող խնդիր է: Նրա իրականացումն անհնար է առանց համապատասխան քաղաքական կամքի դրսևորման, առանց բավարար միջոցների համակենտրոնացման ու այդ նպատակին ուղղորդման, առանց գիտականորեն հիմնավորված երկարաժամկետ պետական ժողովրդագրական քաղաքականության մշակման ու հետևողական կենսագործման:

Ամեն դեպքում, նկատի ունենալով երկրի ներկայիս մեղմ ասած ոչ այնքան բարվոք ժողովրդագրական, միգրացիոն և սոցիալ-տնտեսական իրողությունները, ինչպես նաև արդեն գրեթե երկու տասնամյակ անցումային շրջանի արտակարգ իրողություններում գոյատևող հայկական ժողովրդագրական օրգանիզմի ներուժի մեծապես հողմահարված լինելու փաստը, կարելի է միանշանակ պնդել, որ նրա ինքնապաքինման հույսերը միանգամայն սին են ու վտանգավոր: Համարժեք, արդյունավետ քայլեր չձեռնարկելու, կամ դրանց մշակման և գործարկման ուշացման դեպքում վատատեսական տարբերակով բնակչության զարգացման ուղին կդառնա անկասելի, դրանից բխող բոլոր ոչ միայն բուն ժողովրդագրական, այլև սոցիալական, տնտեսական և անգամ աշխարհաքաղաքական հետևանքներով:

Մյուս կողմից վատատեսական սցենարով զարգացումից խուսափելն իր հերթին դեռ մեխանիկորեն չի կարող բերել իրատեսական ու առավել ևս լավատեսական ուղով ընթանալուն. առավել հավանական է՝ ժողովրդագրական զարգացումն ընթանա վատատեսականի ու իրատեսականի միջնամասում գտնվող մի երրորդ, առաջինի համեմատ պակաս անբարենպաստ, սակայն անկասկած նույնպես անցանկալի տարբերակով:

Դրանից խուսափելու, զարգացման իրատեսական սցենարի իրականացման հավանականության մեծացման համար անհրաժեշտ կլինի ջանքերի կրկնապատկում: Ինչ վերաբերում է զարգացման առավել բարենպաստ ու ցանկալի՝ լավատեսական, ուղուն, ապա դրա իրականացմանը հասնելը մեր գնահատմամբ գործնականում իրատեսական չէ: